

BOEKBESTEMMING

SIMON STEVIN. HET BURGERLICK LEVEN; herdrukt naar de eerste uitgave van 1590. N.V. Wereldbibliotheek. A'dam 1939.

Deze herdruk van Stevin's Het burgerlick Leven (Vita Politica) is het eerste teeken van leven van de stichting Onze Oude Letteren, die ten doel heeft de uitgave te bevorderen van belangrijke werken uit onze nationale letterkunde, die echter in de bibliotheken verscholen liggen of zeldzaam zijn geworden. De Commissie van redactie wordt gevormd door een aantal Noord- en Zuid-Nederlandsche hoogleeraren, terwijl de Wereldbibliotheek blijkbaar voor de practische zijde der organisatie is aangezocht. Een uiterst nuttige onderneming, die misschien meer dan ooit juist in onze dagen den onmisbaren steun verdient van allen, die het wel meenen met het erfgoed van onze nationale cultuur. Na dit eerste nummer staat verder nog een standaard-editie van Valerius Gedenckclanck op het program en zelfs niets minder dan een nieuwe Hooft-editie.

Stevin's betoog is niet zoozeer gewichtig om het resultaat als wel om de gevolgde methode en om den denkvorm die er uit spreekt. Het is minder op diepgang berekend dan op nut en klaarheid. Een echt ingenieursboek, en een typisch staaltje van de nationale renaissance-stijl tevens. Mevr. Dr. H. Romein schreef een algemeene cultuurhistorische inleiding, Prof. Dr. G. S. Overdiep een stilistisch-taalkundige.

E. DE FRÉMERY.

RECTIFICATIE

In de vorige aflevering staat op blz. 172 regel 10 en 11 van boven:

belacie der hemelscher borgers,

Hoofdstuk 24. O *Alre over-*

Dit moet zijn:

Hoofdstuk 24. O *lof ende jubelacie der hemelscher borgers,*

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKSUITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTEN-COMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 9-10 JAN. 1940.

Gebrs. van Aelst C.V. Maastricht

HET MONACHALE HUMANISME IN NEDERLAND

Het lijkt op het eerste gezicht een misschien te weidsche titel; maar als ik aan Lindebooms „Bijbelsch Humanisme in Nederland” herinner, zal menigeen toch spoedig mijn bedoeling begrijpen; en het feit dat ik er geen boek, maar een eerste artikel aan wijd, zal het begrijpelijk maken, dat ik nog wel meer hoop te vinden, dan ik reeds gevonden heb, en de vergelijking met het Bijbelsch humanisme althans verontschuldigen, als de uitkomst ze ten slotte niet zou wettigen.

I. DE UITERLIJKE KENTTEKENEN.

Tot nu toe is er niet veel anders van bekend, dan dat in de 15de eeuw van uit Kartouizer-kringen, ook in niet-liturgische Latijnsche teksten, een nauwkeuriger puntuatie gepropageerd wordt; die zich vooral kenmerkt door naast de mediatio of het metron-teeken — meestal door : genoteerd — de zoogenaamde flexa of „der Hakenpunkt” van Karl Hirsche op te nemen, die wij hier met ; zullen weergeven.

Karl Hirsche¹⁾ heeft over deze philologische aanwinst indertijd de loftrompet gestoken, naar aanleiding van Thomas a Kempis' gebruik hiervan in zijn autograaf van 1441 der Imitatio Christi.

¹⁾ Karl Hirsche: Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi Bnd I, Berlin 1873, blz. 93 ss.

tot de aesthetische gave des onderscheids was opgevoed, zich de ooren en oogen uit! schaamde tegenover de verblindende felgekleurde cultuur van het Herfsttij der Middeleeuwen, waar de in verval geraakte eeredienst en de versmade prediking van zijn God en Heer — daar was hij het met Geert Groote over eens — toen veelal zoo schandelijk bij afstak. Geen wonder, zoo moet hij gezegd hebben, dat de menschen hun geloof verliezen, als wij het zoo onbeholpen uitdragen, geen wonder dat gestudeerde mannen de kerk uitloopen, als wij aan het altaar en in het koor, zoo onbarmhartig slecht zingen; en zonder eenige klassieke welsprekendheid van den kansel de eeuwige waarheden verkondigen.

Dat is de figuur van Hendrik Eger van Kalkar, die achter deze beweging stak. Dat is mijn monachale Humanist, wien te ontdekken en te ontleden en na te rekenen mij een blijdschap geweest is van weken en maanden, en dien wij bijna 250 jaar vóór onzen Joost v. d. Vondel ook van Keulen ten geschenke hebben gekregen, voor de Christencultuur onzer lage landen.

Maar laat ik, na dezen kijk in vogelvlucht op heel zijn persoon, nu feit voor feit, de hierboven beloofde bewijzen in een reeks korte citaten vastleggen.

VII. HENDRIK EGER VAN KALKAR'S LOQUAGIUM DE RHETORICA.

We zullen natuurlijk vroeg of laat tot een volledige uitgave der beide, te Berlijn in één groot handschrift bewaarde verhandelingen moeten komen. Maar voor mijn doel, kan ik, voor dit artikel ten minste, volstaan met een reeks citaten uit het Excerpt van het *Loquagium*, gelijk hij dat misschien nog zelf, bij een zijner Visitaties in het Utrechtsche Kartuizerklooster Nieuwlicht, dat met zijn medewerking in 1392 gesticht is, heeft laten overschrijven en achtergelaten. Het staat vermeld in het 1ste deel van den Utrechtschen handschriftencatalogo van Tiele op blz. 212, onder n° 824, als afkomstig uit het Utrechtsche Kartuizerklooster; en de voorkomende Utrechtsche Bibliothecaris schreef mij, dat het handschrift zich nog in den oorspronkelijken karakteristieken kloosterband bevindt, met het oude schutblad. De titel van het 15de eeuwse hschr. luidt: *Excerptum quoddam ex libello qui dicitur Loquagium, quem composuit magister henricus de Kalkar, ordinis carthusiensis prior domus Coloniae. De arte rhetorica.*

Ten eerste blijkt hieruit, dat de overdracht der interpunctie-

teekens van de liturgische lecties naar het gewone Latijnsche proz bij den schrijver van het *Loquagium* volop bewuste opzet geweest is. Van den eenen kant geeft hij toch voor het gewone proza drie teekens: het hakenpunt als *punctus suspensivus*, het metron teeken als *signum quietis* en het eindrust-teeken als *signum finis* in juist dezelfde vormen als Karl Hirsche ze beschreef en me. Greidanus ze in de genoemde Utrechtsche handschriften van het Kartuizerklooster Nieuwlicht heeft herkend.

Maar van den anderen kant geeft hij voor elk er onmiddellij daarna de proza-accentuatie in Gregoriaansche noten bij:

de flexa of het hakenpunt als la - sol - fa - la

de mediant of het metron als la - fa

en de eindpunt als la - sol - sol - re

en wijst erop dat de twee eerste teekens bij den zang of de melo disatie in het liturgisch gebruik de juist omgekeerde cadens hebben, zoodat daar: de flexa of het hakenpunt als la - fa

de mediant of het metron als la - sol - fa - l

gezongen worden.

Dit nu komt alles uitstekend uit met hetgeen wij van elders over de oorspronkelijke liturgisch-muzikale beteekenis dezer interpunctie-teekens weten en het best bij mej. Greidanus op blz. 80-85 is samengevat. Speciaal de noten-voorbeelden op blz. 82-83 geven ons de twee aan Hendrik voorafgaande fasen der historische ontwikkeling in den Kartuizerkring, hetgeen vooral hieruit blijkt dat bij het eindpunt de Cisterciënsers nog la - fa - sol - re met groote tert zongen, wat bij de oudere Kartuizers reeds tot do - la - simol - fa met kleine tert is geworden, maar bij de jongere Kartuizers uit Hendriks tijd reeds zich tot la - sol - sol - re heeft ontwikkeld, gelijk duidelijk blijkt uit het Triersche Kartuizer handschrift, da door P. Bohn in de Monatshefte für Musikgeschichte 1887 blz. 2 vlgd. is in het licht gegeven.

Ook verderop toont dit Triersche hschr. duidelijk verwantschap met Hendrik Eger's ideeën, daar ook hier een onderscheid wordt gemaakt tusschen den *cantus* en de *oratio submissa voce dicenda* waarbij volgens de Triersche meer liturgisch gehouden uitdrukking (Greidanus blz. 85-86) „de flexa en mediatio van plaats verwisselen”²⁵⁾.

²⁵⁾ Joh. Bapt. Klein: Der Choralgesang der Kartäuser in Theorie und Praxis unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Kartäuser. II Teil, Berliner Dissertation 1910, blz. 27 vlgd. Men zie hierin o.a. de Visitatie-protokollen, waaruit blijkt, dat de Kartuizer-Visitatoren zich altijd ijverig met dit soort taal- en muziek-praktijk bemoeiden

Ook blijkt hieruit duidelijk, dat de melodische omkeering dezer beide teekens geen persoonlijke vondst van Hendrik Eger is geweest, maar op een oudere traditie voor het aan de Kartuizers eigene „nudum officium in cella” berustte.

Maar vooral de bewuste en consequente toepassing van wat de Kartuizers zoo voor hun eigen gebruik gevonden hadden, in verband met de resultaten zijner cursus-studien, op alle Latijnsche proza- en cultuurteksten, dat is de niet geringe verdienste van onzen monachalen humanist Hendrik Eger geweest; en hierdoor zal men nu ook volkomen begrijpen, waarom ik van het eerste begin van dit opstel af, een diepere waarde heb gehecht aan deze „monachale” benaming voor de heele cultuurbeweging, waar Hendrik Eger de ziel van was; en die toch niets minder of meer aan de wereld heeft gegeven dan den unieke vorm van de Musica Ecclesiastica of de Imitatio Christi, om nu nog even, waar ik straks pas over spreken zal, van den inhoud van dit gulden boek te zwijgen.

Maar er zit nog iets anders humanistisch in de terminologie. Hendrik Eger gebruikt hier, en waarlijk niet bij toeval, de drie oude klassieke Grieksche namen κόμμα voor de flexa, κῶλον voor het metron, en περίοδος voor het eindpunt van den heelen zin. Daaruit zien wij hier ineens, dat wij met een Parijschen Magister Artium te doen hebben, die behalve in fijn-gedistingeerde Kartuizer-liturgie ook thuis was in de oude klassieke syntaxis, die sinds Thrasymachos ± 450 v. Chr. deze termen gebruikt heeft²⁶⁾ en ze langs Dionysius den Thracischen Alexandrijn (± 120 v. Chr.), Quintilianus, Diomedes, Donatus en Isidorus: aan de Westersche grammatica heeft uitgeleverd. Citeeren doet onze Hendrik natuurlijk maar heel zelden, al kan hij het niet laten, zich ook in het Utrechtsche excerpt ten slotte op Tullius Cicero zelf te beroepen.

Maar in onmiddellijk verband met de leesteekens worden nu de cursus-vormen behandeld, en dat op een wijze, die onmiddellijk doet blijken, dat wij hier met een klassieken philoloog van den allereersten rang te doen hebben, die behalve het in zijn soort prachtig rythmische kerklatijn van Leo den Grooten, ook de oude Ciceroniaansche quantiteitsclausules niet slechts heeft aangevoeld en gewaardeerd als een fijnproever, maar ze bovendien door het exacte vergrootglas der modernste onderzoekers als Norden, Zielski, Meyer, Blass en Laurand nauwkeurig heeft bestudeerd en nagerekend.

²⁶⁾ Norden: Antike Kunstprosa² I.c. Bnd. 1, blz. 43 A. W. de Groot: Der antike Prosarythmus, 1921, blz. 18.

Eerst geeft hij toch, als brave zoon der kerkelijke traditie, de drie zelfde clausulae artificiales als Trasmondo, Giovanni de Bondi, Gui van Orleans, Ponc le Provençal e tutti quanti dus den *cursus planus*, den *cursus velox* en den *cursus tardus* of *durus*.

Maar dan komt onmiddellijk de Kartuizerpraktijk naar voren, en deelt hij ons mee, dat het in de Kartuizerorde algemeen gebruik was, bij de accentueering der leesteekens, de verschillende cursusvormen duidelijk in hun onderscheiden uitspraak te laten hooren; en in het verband, waarin dit zinnetje staat, juist na de omgekeerde melodisatio der flexa en mediatio bij de submissa vox van het proza, vermoed ik, dat hier elke cursusvorm op typisch verschillende wijze, over de bij elk leesteeken hoorende modulatie-noten werd verdeeld, gelijk het b.v. nòg in onze oudste praefaties geschiedt. Maar bovendien wordt dit ten slotte weer volop en onafhankelijk bewezen door de accenten in den Codex Roolf, die, gelijk Denifle ontdekte, slechts per toeval hier en daar op sommige geaccentueerde silben terecht komen, maar tot universeele functie hebben de silbe aan te geven, waar de musicale cursus-modulatie van den tuba- of dominanttoon begint af te wijken²⁷⁾, juist als dat thans nog overal in de liturgische psalmodieerings-teksten pleegt te worden aangegeven.

Hierna begint Hendrik nu tusschen de regels door een beetje den draak te steken met die drie sacrosancte „antiquae clausulae artificiales” of „perfecta puncta”, en op heel bescheiden wijze aan te kondigen, dat men toch ook nog wel op andere wijze een welluidenden zin of zindeel kan eindigen, en dat men dit volstrekt niet altijd behoeft af te keuren, maar die andere vormen zelfs mag goedkeuren, ja ze tusschen de regels door: zelfs allemaal suo loco kan aanbevelen. Maar mijn lezer moet hem zelf hooren en leeren verstaan. „Possunt etiam aliter quam supra dictum est, aliquando dictiones poni, finitivae praesertim, si sermonis competat symphonia. Et sic similiter in aliis terminationibus benesonantibus, quarum superiores magis ex antiquis dicuntur artificiales. Sed ut melius ac planius punctuandi modum comprehendere possitis; tota huius punctationis materia: ex subscripta colligitur figura.

„Illam igitur curetis formam servare, si bene vultis prosaico sermone dictare²⁸⁾. Suum unicuique clausulae datur signum proprium: quo signavi fines convenientes clausularum.”

²⁷⁾ Denifle I.c. blz. 725-726.

²⁸⁾ Let hier ook op de rijm-techniek die zoo volop met die der Imitatio overeenkomt.

„Et licet praesens tractatus de perfectis punctis duntaxat tractare videtur: quae magis ex antiquis artificiales dicuntur; verumtamen alios tam de bonis quam melioribus punctis in figura positos omnino non reprobat: sed prout diligenti patet lectori, implicite approbat universos.”

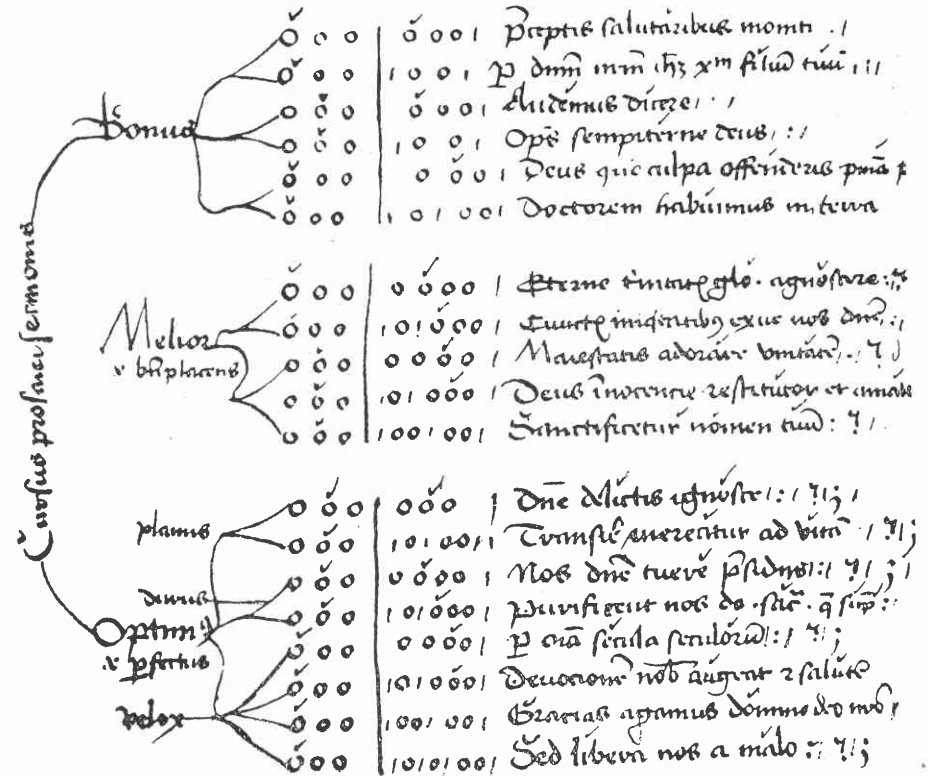
En dan volgt ineens het heele systeem, gelijk wij dat hierboven optellender wijze geheel inductief uit de Imitatio-clausulen reeds hebben opgemaakt. Ik neem het zoo letterlijk mogelijk over. Alleen wat tusschen haakjes staat is van mij. Men vergelijke het fac-simile hieronder, waarop eenige leestekens onzichtbaar zijn geworden.

„Figura Cursus prosaici sermonis.

Bonus	ó ó ó	ó ó ó	salutáribus móniti :	(Ti)		
	ó ó ó	ó ó	filium túum :	(Pi)		
	ó ó ó	ó ó ó	audémus dícere :	(spc)		
	ó ó ó	ó ó	sempitérne Déus :	(dch)		
	ó ó ó	ó ó ó	poeniténtia placáris :	(Di)		
ó ó ó	ó . ó ó	habúimus in térra :				
Melior et bene placens	ó ó ó	ó ó ó ó	glóriam agnósce :	(P1c)		
	ó ó ó	ó . ó ó ó	éxue nos Dómine :			
	ó ó ó	ó ó ó ó	adoráre unitátem :			
	ó ó ó	ó . ó ó ó	restitútor et amátor :		(D)	
	ó ó ó	ó . ó . ó . ó	sanctificétur nomen túum :			
Optimus et per- fectus	ó ó ó	ó ó ó	delíctis ignósce :	planus	(P)	
	ó ó ó	ó . ó . ó	mereátur ad unum :	planus		
	ó ó ó	ó ó ó ó	tuére praesídiis :	durus	(T)	
	ó ó ó	ó . ó ó ó	sacraménta quae sumpsimus :	durus		
	ó ó ó	ó ó ó ó	saécula saeculórum :	velox	(V)	
	ó ó ó	ó . ó . ó . ó	aúgeat et salútem :	velox		
	ó ó ó	ó . ó . ó . ó	dómino deo nóstro :	velox		
ó ó ó	ó . ó . ó . ó	líbera nos a málo :	velox			

Hierbij het fac-simile, waarbij ik alleen heb op te merken, dat Hendrik, evenals zijn tijdgenooten, onze eindpunt door de ; weergeeft, terwijl ik in dit opstel juist de flexa, die men duidelijk op dit cliché onder *Melior* en *Optimus* op de tweede plaats onderscheidt, door de ; heb weergegeven.

Sequitur figura.

De eenheid van deze theorie met de praktijk in de Imitatio Christi springt onmiddellijk in het oog. Naast de cursus *optimi* et *perfecti* (P, T en V) van het officieele systeem, verschijnen hier de dissondaicus melior (D) en de paeoni-creticus, als de *meliores* et *beneplacentes*, en vinden ook de dichorei en de spondaei-cretici naast de Pi, Ti en Di als *boni* cursus de hun toekomstige plaats. Alleen de Vi of m.a.w. de uV en de Vd schijnt vergeten, maar de praktijk van Hendrik en Leo den Groote stemmen niet slechts in de Imitatio maar ook in de Ortus et Decursus Ordinis Carthusiensis b.v. volkomen overeen.

Bovendien is de eenheid van punctuatie- en cursusleer voor geen enkele tegenspraak vatbaar, daar juist de bruikbaarheid der *cursus*

boni, meliores et optimi in de praktijk gelijk gesteld wordt met hun respectieve toelaatbaarheid 1° alleen voor de zwakste onderbreking, het metron: 2° ook voor de sterker flexa; en 3° zelfs ook voor de machtigste eindpunt. Door de gegeven voorbeelden, moet hier trouwens ineens de ongeloovigste Thomas zich gewonnen geven.

Maar heel speciaal moet ik ten slotte nog wijzen op de theorie, die achter dit rythmische schema schuil gaat, en zich speciaal in die caesuur-streep tusschen de twee accentgroepen openbaart. Als ik niet de authentieke photographie van het Utrechtsche handschrift voor mij had — waarvan ik ten overvloede een fac-simile overlegde — zou ik op het eerste gezicht aan een plagiaat uit Zielinski denken. Deze brengt toch — volgens Laurand ten onrechte, maar toch op de zelfde gronden als reeds Vossius ten onzent leerde — Cicero's clausulen in precies hetzelfde schema onder. Volgens Zielinski zijn de clausulen bij Cicero alle gebouwd op een creticus — — — — —, waarop dan nog een of meer voeten als — — — — — of — — — — — volgen. Zie de geheel andere scheiding van Laurand op blz. 264.

1°	— — — — —	— — — — —	audeant arte
2°	{	— — — — —	audeant artibus
		— — — — —	audebant artibus
3°	{	— — — — —	audeant iudicare
		— — — — —	audebant iudicare

Hendrik Eger van Kalkar heeft dus niet maar lukraak naast het officieele laat-middeleeuwsche systeem wat nieuws willen zetten; maar zijn nieuwe stelsel is uit een diepgaande studie van Cicero en Leo den Groote afgeleid. Hij was dus, omdat hij hierbij bovendien de monachale tradities der Kartuziers op voortreffelijke wijze met zijn klassieke studie wist te combineren, si quis alius een monachale humanist.

Ten slotte moet ik er nog op wijzen, dat in den anoniemen Incunabel *Ars dicendi* van Keulen 1484, die op de Preussische Staatsbibliotheek te Berlijn bewaard wordt, een uitvoerige behandeling der Latijnsche clausulen te vinden is²⁹⁾, die nu zeker nauwkeurig met Hendrik Egers Keulsche *Loquagium* moet vergeleken worden, en er oogenschijnlijk een verdere uitwerking van bevat. En dit is van des te meer belang, daar het heel goed mogelijk is, dat Vondels

²⁹⁾ Zie reeds Norden: Antike Kunstprosa³ l.c. blz. 951-52.

vriend van het Amsterdamsche Athenaeum Ger. Joh. Vossius, wiens clausulen-behandeling³⁰⁾ eenerzijds met die van Hendrik Eger, en anderzijds met die van Zielinski: een opvallende gelijkenis vertoont³¹⁾; ten slotte het *Loquagium* van Eger gekend en gebruikt heeft³²⁾, en de brug slaat van Eger naar Zielinski, zoodat deze laatste ten slotte middellijk van onzen monachalen humanist afhankelijk zou zijn.

VIII. DE SYNTAXIS DER MONACHALE HUMANISTEN.

Om nu de syntactische consequenties van dit punctuatie-systeem te verduidelijken, geef ik eerst de liturgische Lectie-regels naar Denifle (l.c. blz. 714-719), die zeker ook bij de Cisterciënsers en Kartuziers gegolden hebben:

1° De dubbelpunt en de haakpunt of komma-punt staan alleen na zindeelen die een min of meer zelfstandig geheel vormen; de komma mag overal staan. 2° In meedeelende zinnen komt de dubbele punt steeds onmiddellijk vóór de eindpunt. 3° Vraagzinnen eischen echter de haakpunt in plaats van de dubbelpunt middenin. 4° In drieledige meedeelende zinnen komt steeds de haakpunt voorop, gevolgd door dubbelpunt en eindpunt. 5° In meerledige zinnen wisselen haakpunt en dubbelpunt elkander af, maar zóó, dat in meedeelende zinnen de dubbelpunt altijd op de laatste plaats komt (cf. r. 2°). Er mogen namelijk nooit twee haakpunten of twee dubbelpunten op elkander volgen. 6° Voor citaten zet men geen dubbelpunt maar een punt. 7° Na éénlettergrepige woorden of indeclinabilia mag geen haakpunt voorkomen.

Welnu de heele Syntaxis der Imitatio is nu hierop gebouwd; er zijn slechts vijf soorten van zinnen mogelijk: 1° de éénledige met alleen een punt of vraagteken aan het slot; 2° de tweeledige meedeelende met de dubbelpunt middenin en de punt op het eind; 3° de tweeledige vraagzinnen met de haakpunt middenin en het vraagteken op het eind; 4° de drieledige meedeelende zinnen met de haakpunt voorop, de dubbelpunt daarna, en de punt aan het slot; 5° de meerledige meedeelende zinnen met afwisseling van haakpunt en dubbelpunt, maar zóó dat de dubbelpunt steeds onmiddellijk aan de punt voorafgaat.

³⁰⁾ G. J. Vossius: De arte grammatica Lib. 4 cap. 4, § 4, editie van 1781: II, blz. 77.

³¹⁾ L. Laurand: Études sur le style des Discours de Cicéron t. II, Paris 1926, blz. 198.

³²⁾ „Reiche Belesenheit in den lateinischen Scribenten des Mittelalters zeigt Vossius”. Luc. Müller: Geschichte der klassischen Philologie in den Niederlanden. Leipzig 1869, voetnoot blz. 13.

Bij nauwkeurig toezien blijkt echter Thomas nog een aankomend leerling in het Monachaal Humanisme, en heeft hij in zijn autograaf door onoplettendheid verschillende fouten gemaakt. Het meest teekenende voorbeeld hiervan biedt juist de tekst van cap. 23 vs. 28 dien hij niet vond in het model, dat hij kopieerde, en waar hij dus op eigen houtje dit punctueerings-systeem moest toepassen, en waarbij hij nu onmiddellijk de fout begaat: twee dubbelpunten achter elkaar te zetten. „*Nunc tempus est valde pretiosum: nunc sunt dies salutis: nunc tempus acceptabile.*” Dezelfde fout begaat hij in cap. 22 vs. 6 en 7. Analoge fouten maakt hij cap. 23 vs. 37 (drie dubbelpunten achter elkaar) en vs. 27 (met een dubbelpunt voor de haakpunt in een vraagzin). Hirsche's editie bevat nog vele nieuwe fouten. Alleen Pohl is ten dezen in volkomen overeenstemming met den autograaf.

Maar hiermee hebben wij nu ook de vaste basis gevonden voor een syntactische statistiek die ons den typischen spreukenstijl der Imitatio van de P- en Q-lezing in exacte cijfers vastlegt. Ter vergelijking voeg ik er naast de resultaten van het eerste Boek ook de cijfers van het vierde Boek aan toe, waarvan Denifle reeds opmerkte, dat de stijl veel zwaarder en vermoeiender is.

Syntaxis der Imitatio Christi										
Absolute getallen						In procenten				
Zinsoorten	1 ^o	2 ^o	3 ^o	4 ^o	5 ^o	1 ^o	2 ^o	3 ^o	4 ^o	5 ^o
Boek I	32	382	34	103	17	6%	67½%	6%	17½%	3%
Boek IV	11	173	26	101	41	3%	49%	7½%	28½%	12%

Terwijl dus de cijfers van de twee eerste groepen voor het vierde Boek aanmerkelijk lager uitvallen, zijn de cijfers der drie laatste groepen aanmerkelijk hooger. Dat beteekent dus, dat hier de spreuken-stijl der eigenlijke Imitatio door Thomas reeds grootendeels is prijsgegeven, door het terugvallen in de langere, onduidelijker zinnen van Geert Groote. Bovendien hebben wij hier Thomas op evidente fouten betrapt, die den auctor intellectualis van dit systeem nooit zouden overkomen zijn.

IX. HENDRIK EGER'S MEDEWERKING AAN DE IMITATIO CHRISTI.

Wie echter meenen zou, dat ik nu hiermee klaar ben, omdat ik bewezen heb, wat ik in mijn aanloop heb opgezet, moet ik een oogenblik misschien teleurstellen, met de mededeeling, dat het voor naamste eigenlijk nog komen moet. Want wat zou mijn Nederlandsch Monachaal Humanisme te beteekenen hebben in onze nationale cultuurgeschiedenis, laat staan in de wereldgeschiedenis; als het nog op geen andere vruchten kon bogen, dan de drie dozijn hierboven genoemde prachtig geïnterpuncteerde Latijnsche handschriften, en alleen den vorm van het gulden boek der Imitatio?

Maar ons Nederlandsch monachaal humanisme heeft ook zijn aandeel in den inhoud van dat gezegende boek, het beste dat Nederland ooit aan de wereld heeft geschonken.

En daarom mag ik dit artikel dus niet besluiten, eer ik ook nog geantwoord heb op de vraag: Welk aandeel komt aan den Schepper van het Nederlandsch Monachaal Humanisme toe in de origo van de Imitatio Christi, en voor heden wel speciaal in de Origo van het Eerste Boek?

Ik moet daarvoor weliswaar hoofdzakelijk verwijzen naar een tegelijk met deze aflevering te Amsterdam bij de Koninklijke Nederlandsche Academie verschijnende tekstuittgave, om de internationale beteekenis der zaak in het Fransch verschenen, onder den titel: *Trois textes pré-Kempistes du premier livre de l'Imitation*. Maar ik kan hier, na al het voorafgaande, dezelfde zaak toch ook weer eenigszins anders toelichten en bewijzen, en dit te meer, daar ik hier het aandeel der andere medewerkers korter behandelen, maar het eigenlijke aandeel van Hendrik Eger nog iets nader uitwerken kan.

Welnu, men zal in de bovengenoemde publicatie dan vier Latijnsche teksten vinden, waarvan de eerste een door Geert Groote in 1374 zelf opgemaakt excerpt is uit het dagboek van zijn bekeering, dat hij grootendeels geschreven heeft, terwijl hij onder onzen Kartuizerprior te Monichusen in Gelderland half oblaat, half novice was. Veel is hier natuurlijk uit weggelaten, wat allerlei persoonlijke kanten had.³³⁾ Het was waarschijnlijk als een stichtend uittreksel bedoeld, om de wereldsche menschen nader tot Christus te brengen. Immers juist daarom ook had Hendrik Eger hem den

³³⁾ Geert Groote beval daarom op zijn sterfbed dat men het deel van zijn papieren, waarin hij ook zijn persoonlijke gebreken en zonden had opgeschreven, zou verbranden. Zie W. Mulder: *Gerardi Magni Epistolae*, Antwerpen 193 blz. 225.

raad gegeven, niet levenslang bij de Kartuizers te blijven, maar als leekenapostel in de volle wereld terug te keeren. Hendrik Eger heeft hier natuurlijk voor zich zelf een exemplaar van overgeschreven of laten overschrijven, en zal het zoowel bij zijn visitaties in de verschillende Kartuizerkloosters als in zijn gesprekken met de wereldsche menschen die hij op zijn reizen ontmoette vaak gebruikt hebben, en het door belangstellenden ook hebben laten overschrijven. In de handschriften van dezen eersten tekst, staat gewoonlijk als auteur opgegeven: *een Kartuizer aan den Rijn* of *een Kartuizer van het Geldersche huis aan den Rijn*. En nu treft het, dat zulke oude Imitatio-exemplaren heel vaak in die Kartuizerkloosters bewaard gebleven zijn, die Hendrik Eger op zijn vele visitatie-reizen heeft bezocht. Daarom heeft men zelfs ook een tijd gemeend, dat hij de oude Prior van Monichusen, er zelf de eigenlijke auteur van was. Maar dit is zeker, dat hij veel eruit veel beter en dieper begrepen heeft, dan andere lezers, omdat hij de geestelijke ervaringen van Geert Groote, waar hier toch alles op steunt, in de volle werkelijkheid ook zelf had meegemaakt.

Ten eerste als vriend en collega. Deventer en Kalkar zullen, wat aangeboren aanleg van hun oude regentenfamilies betreft, wel niet zoo ver uit elkander gaan. Beiden waren goed opgevoed, beiden hadden zeer groote gaven, alhoewel de Parijsche kring Geert Groote toch nog merkbaar hooger waardeerde. Beiden hadden daar gestudeerd met groot succes. En beiden zijn ten slotte betrekkelijk spoedig denzelfden weg van inkeer opgegaan, al was de ervaring die Geert Groote van de ijdelheid en de boosheid der wereld had opgedaan oneindig veel dieper en geiler vergiftigd geweest, dan het blanke enthousiasme der waarschijnlijk levenslang onbevlekt gebleven ziel van onzen Kartuizerprior. Maar juist daarom nam de bekeering in onzen genialen wereldman Geert Groote, ineens zulke onverwachte proporties aan; en daardoor pas is ook de Imitatio tot zoo'n wereld-rijk boek geworden en al-ervaren.

Maar ten tweede als biechtvader en zieleleider. Een zieleleider van zoo'n begenadigde weet daar vaak, in sommig opzicht althans, meer van af, dan de persoon zelf; omdat de raadgever de reactie van anderen op ongeveer dezelfde motieven vergelijken kan, waartoe de persoon zelf natuurlijk nooit in staat is. Maar nu had Hendrik Eger bovendien een eigen methode van ascetische opvoeding, die hij in zijn aanvankelijk in het Nederlandsch geschreven *Exercitatorium* had neergelegd. Deze methode heeft hij Geert Groote laten

toepassen. Dat zien wij duidelijk, als wij het *Exercitatorium* met het Eerste Boek der Imitatio vergelijken. Daarbij heeft deze methode nu echter op Geert Groote zóó vruchtbaar ingewerkt, dat Hendrik er zelf door verrast werd. Allemaal redenen dus, om bij den ouderen vriend een heel bijzondere voorkeur, en een veel dieper begrip voor deze zielsgeschiedenis dan bij andere lezers te mogen aanvaarden. En gelijk wij zien, zal hij later nog eenmaal in de gelegenheid komen, om ook zijn heilig weten en veilige getuigenis omtrent dit alles, naast de aantekeningen van Geert Groote zelf geheel in zijn geest erbij te schrijven.

Maar zoover zijn wij nog niet.

De tweede door mij uitgegeven tekst is van een twintig jaar later. Geert Groote is in 1384 als een heilige, maar onder bisschoppelijke verdenking en suspensie gestorven. Zijn beroep op Rome was onbeantwoord gebleven. Hij had op zijn sterfbed naast de reeds min of meer bestaande Broeders van het Gemeene Leven, nog een echte kloosterorde gesticht, waar Florens Radewijns, de aangewezen leider maar voor zorgen moest. Al zijn boeken, preeken en geschriften had hij nagelaten aan het Deventersche Fraterhuis. Maar na Geert Groote's dood, die, door vele vijanden belasterd dat Bisschoppelijk preekverbod had opgelopen, stak er opnieuw een storm van vurige laster tegen hem en zijn navolgers op. In Zutphen werd van den kansel zijn dood als een groot geluk voor de Kerk van Christus aan het volk bekend gemaakt. In „Meister Everd van Eza's bekieringe" lezen wij nog: „Ende niet langhe nae dese bekieringe soe wanderde meister Gheert totten heren. Nae wes dode en verweckede die olde viant ghene cleyne druckenisse teghen sine devote discipelen. Mer god was bij hem, hem stantafichheit ende verdrachlichheit ghevende". (cf. Chronicon Montis St^{ae} Agnetis bij Pohl VII blz. 498). Men begrijpt, dat Florens er onder deze omstandigheden geen haast mee maakte, nu onmiddellijk de vruchtbare geestelijke geschriften van Geert Groote te gaan uitgeven. De vijanden zouden daarin immers zeker een ongehoorzaamheid aan den Bisschop zien, wanneer zijn erfgenamen onmiddellijk na zijn dood in geschrifte gingen publiceeren, wat de Bisschop hem bij zijn leven van den kansel te preeken verboden had. En zoo kreeg dus iedereen van wie men wist, dat hij geestelijke geschriften van Geert Groote bezat, het dringend verzoek, ze niet buiten eigen kring ter afschrijving uit te geven. Want Florens had vooral voor de uitvoering van Geert Grootes laatsten wil, de kloos-

terstichting van Windesheim de Bisschoppelijke gunst hard noodig³⁴). Ook de Kartuziers, die als oude orde wel een beetje zelfstandiger tegenover den Utrechtschen Bisschop stonden, hebben dit verzoek thuis gekregen, en er zich uit vriendschap voor Radewijns en de zijnen, zeker trouw aan gehouden. Misschien is de „Kartuizer aan den Rijn” wel een door Hendrik Eger van Calcar met dezelfde bedoeling verzonnen pseudoniem. Toen nu echter in 1393 de Utrechtsche Bisschop Florens van Wevelichoven die de suspensie tegen Geert Groote had uitgesproken het tijdige met het eeuwige verwisselde en door Frederik van Blankenheim opgevolgd werd, is er zeker onder de Broeders en de Koorheeren van Windesheim lang en breed beraadslaagd, of men nu in de ordes-politiek omtrent de schriftelijke nalatenschap van Geert Groote misschien geen verandering zou brengen. Maar ten slotte blijkt, waarschijnlijk omdat de Pauselijke erkenning van het klooster te Windesheim nog altijd niet was ontvangen, vast te zijn besloten, alles maar te laten, gelijk het nu eenmaal was, en voort te gaan met den naam van Geert Groote, hun heiligen vereerden Stichter, nooit als auteur van welk geestelijk geschrift ook te vernoemen, tenzij het al vóór zijn dood als zoodanig bekend was. Men begreep echter, dat nu Florens Radewijns oud werd, er dan ook eenige definitieve maatregelen te nemen waren, en de met eigen hand geschreven geeste-

³⁴) Verlobbrief van Floris van Wevelichoven, Bisschop van Utrecht, aan Florens Radewijnsz c.s. tot het bouwen van een klooster in Salland van 30 Juli 1386 afgedrukt bij Acquoi: Het klooster te Windesheim III, Utrecht 1880, blz. 262-64. De officiële erkenning uit Rome van Paus Bonifacius IX kwam op 29 Mei 1396. (Zie Acquoi blz. 256). Op blz. 265-266 aldaar vindt men ook den Giftbrief van Frederik van Blankenheim, Bisschop van Utrecht, aan het klooster te Windesheim van 6 October 1403.

Hiernaast staat echter het feit, dat de Broeders van het Gemeene Leven, zoover ik weet, nimmer officieel door de Kerkekelijke Overheid goedgekeurd zijn. Praktisch werden zij voor goed aan alle verdachtmaking onttrokken door het strenge vonnis, dat tengevolge van het Concilie van Konstanz, te Florence door Kardinaal Antonius Pancernus, den patriarch van Aquileja op 26 Mei 1419 namens Paus Martinus V werd uitgesproken tegen den fanaticen Mattheus Grabow O.P., die Geert Groote's leerlingen, van Groningen uit, eerst in het geheim maar later in 't openbaar ten felste had bestoekt, en daarvoor reeds een drietal jaar te voren door den Utrechtschen Bisschop Frederik van Blankenheim als ketter was veroordeeld, waartegen hij in beroep was gegaan bij het Concilie. Veel beter dan bij von der Hardt vindt men de officieele stukken hierover bij: H. Keussen: Der Dominikaner Mattheus Grabow und die Brüder vom gemeinsamen Leben, in de Mitteilungen aus dem Stadtarchiv von Köln, 1887 Heft 13, blz. 29-47. Interessant is het misschien nog op te merken, dat al deze officieele processtukken althans voor het einde der perioden de strenge Romeinsche cursusregels volgen, maar met dit gevolg, dat b.v. de onkundige redacteur van Acte V op blz. 37, zich redt met op de beurt al zijn zinnen te laten eindigen op 2 velox-cursus = *exhibuit atque dedit* of *terminum competentem*. De andere rapporteurs hebben echter voldoende voorraad om zich behoorlijk te doen verstaan.

lijke boeken van den stichter uit de wereld moesten geholpen worden. Zoo is trouwens ook, om analoge omstandigheden te Groenedaal met Jan van Schoonhovens, heel de geschiedenis der onaangename aanvallen op Ruusbroeck bevattende, *Leven van Ruusbroeck* gebeurd, waar het door het onschuldige *Leven* door Pomerius is vervangen; zoo is ook later te Deventer, volgens W. J. Kühler³⁵) met het oudste *Leven van Geert Groote* door Jan Cele († 1417) geschied, dat voor Thomas a Kempis, veel meer ter stichting der goegemeente dan als volledige waarheidsbron bewerkte *Vita Gerardi* moest plaats maken. Zoo moet ook Florens Radewijns er ter slotte toe besloten hebben: den autograaf van het Dagboek van Geert Groote zelf te verbranden. Maar natuurlijk was hij, evenals later de Fraters Horn en Dier de Muden, vóór het verbranden van hun exemplaar van Cele's *Leven van Geert Groote*, terecht beducht, dat hiermee toch nog een deel der geestelijke schatten zouden verloren gaan; en heeft hij Zerbolt van Zutphen aan het werk gezet, om er eerst nog een nieuw stichtend uittreksel uit te maken. Welnu, als niet alle teekenen en aanwijzingen die ik in het Fransche boek heb bijeengezet bedriegen, is er althans één afschrift van Zerbolts excerpt tot op onzen tijd bewaard in het bekende Handschrift van Eutin. En hiermede hebben wij dus een tweede uittreksel uit Geert Groote's Dagboek, juist opgemaakt, om de leemten van het eerste eigen uittreksel van Geert Groote aan te vullen. Dat moet gebeurd zijn kort na den dood van Florens van Wevelichoven, dus omtrent 1394. Zerbolt sterft toch in 1398 en Florens Radewijns in 1400.

Interessant is het nog, dat hierdoor een der laatste levensdaden van Zerbolt plotseling in een helder licht komt te staan. In Zerbolts excerpt (Eutin cap. 22 vs. 37) heeft hij de bekende plaats, waar Geert Groote in zijn Dagboek schrijft: „Profecto opus esset quatenus *velut novicii iterato instrueremur*, si forte spes esset, quod *ad maiorem profectum* et emendationem rectius duceremur” met bijzondere zorg weergegeven. Hij schrijft daar aldus: „*Bonum esset quod instrueremur tanquam novicii, ut in spiritualibus plus proficeremus*, qui adhuc tepidi sumus. Et si timere oportet illos qui bonum nonnunquam proponunt, quid illi facient qui nullam gratiam propositi habent, nec etiam quaerunt? Certe periculosissimum

³⁵) W. J. Kühler: De betrouwbaarheid der geschiedschrijving van Thomas à Kempis NAK, Deel 25, 1932, blz. 64 ss.

Idem: De oorspronkelijke Vita Gerardi Magni en haar Schrijver, Studien, Januari 1933, blz. 66 vlgd.

est. *Diligenter fac ut melius possis, et maior gratia tibi, Deo adiuvante, accedit*". Men ziet, hij maakt er een vast voornemen van (waarvan in de drie andere teksten geen spraak is). Welnu, de uitvoering van dat voornemen vinden wij dan ook in zijn Levensgeschiedenis door Thomas van Kempen (Pohl VII blz. 281): „*Postquam ergo illuminatus iste sacerdos humiliter et devote inter fratres cum multa gratia conversatus est, et quamplures libros legisset; ante finem vitae suae quasi noviter conversus: Speculum Monachorum et Profectus religiosorum iterum legere coepit, in quibus spiritum devotionis studuit recolligere et ad primitivum fervorem se innovare. Nec diu supervixit tali proficiendi zelo accensus*".

Ondertusschen was Hendrik Eger reeds een bejaard man geworden. In 1396 werd hij op het Algemeen Kapittel te Seitz in Stiermarken, op eigen verzoek van zijn Prioraat en Visitatorschap ontslagen, en keerde nu als gewoon Kartuizer-monnik naar St. Barbara te Keulen terug, waar hij in 1408 het tijdelijke met het eeuwige zou verwisselen. Maar ook nu was weer zijn devies: *Repos ailleurs*. De oude humanist kreeg nu toch eigenlijk pas tijd voor litteraire werkzaamheden; en binnen heel kort voltooide hij dan ook de reeds genoemde Apologie der Kartuizerorde, uitgegeven door Mej. Vermeer. Omtrent het hoofdwerk, waaraan hij zijn tien laatste levensjaren besteed heeft, vinden wij nergens iets meegedeeld; alleen treffen wij na zijn dood in vele Duitse Kartuizerkloosters een eigenaardig en vrij omvangrijk handschrift aan, dat alleen door Hendrik, in zijn laatste levensjaren, kan geschreven zijn, en dat voor ons hier van bijzonder belang is. Dit is nu namelijk onze derde prae-Kempistische Imitatio-tekst P.

Door een vergelijking met de twee voorafgaande excerpten uit het Dagboek van Geert Groote, blijkt onmiddellijk, dat deze derde tekst zich tot doel stelt, de diepe en grootsche gedachten, die in min of meer abrupten Dagboekvorm in beide Excerpten door elkander lagen, nu eens rustig de eene na de andere in verzorgden litterairen vorm te ontwikkelen, en er een gemakkelijk leesbaar en vloeiend boek van te maken, dat iedere latijnkundige zonder inspanning zou kunnen lezen en verstaan.

Niemand dan hij was daar natuurlijk toe in staat. Hij toch was van dat alles in Monichusen na God de eerste aanleiding en de naaste getuige geweest. Ook zal hij wel de éenige Kartuizer zijn geweest, aan wien Florens Radewijns en Zerbolt zich verplicht

hadden geacht, een exemplaar van hun tweede excerpt op te zenden. En juist de datum van dat excerpt, dat pas omtrent 1394 moet ontstaan zijn, bewijst dus dat Hendrik den arbeid dezer ineenwerking niet vóór zijn tien laatste levensjaren heeft kunnen ondernemen. Trouwens vóórdien heeft hij er geen tijd voor gehad.

Maar niet slechts de innerlijke kritiek wijst ons hier onmiskenbaar op het ware verloop dezer uitgelezen laatste levenstaak; maar ook de uiterlijke omstandigheden, waaronder de twee eerste boeken der Imitatio hier optreden, stemmen geheel en al met de innerlijke getuigenis overeen. Wij vinden in deze handschriften, waarvan er een goed getal tot heden toe in de Herzog August-Bibliothek van Wolfenbüttel bewaard worden, tusschen het Eerste en het Tweede Boek der Imitatio toch: Hendrik Egers eigen *Exercitatorium* ingevoegd, en dat wel in de Latijnsche editie waarvan het heet „*Henicus fundamentum iecit, quod alter largius latinizavit*". Wie die „alter" is, wordt er weer met opzet niet bij gezegd, gelijk wij nu langzamerhand zeker weten, dat het altijd met Geert Groote's werken pleegt te geschieden. Bovendien, wie was beter in staat, om aan van Kalkars ascetische methode den definitieven Latijnschen vorm te geven, dan de ziel van uitverkiezing, in wie juist deze methode zulke wonderen van genade had uitgelokt? Aan wien anders had Hendrik zijn „partie du maître" kunnen toevertrouwen als aan den besten leerling, dien hij ooit gehad heeft? Bovendien was dit voor Geert Groote een bekende karwei; immers ook aan Ruusbroeck had hij twee of driemaal denzelfden dienst bewezen. Bovendien doen mij de taalvormen van dit Opusculum, dat men in den besten vorm in Karl Hirsche's Prolegomena I blz. 482 vlgd. kan nalezen, zoo onverbiddelijk aan Geert Groote's brievenstijl en zijn Dagboek-excerpten denken, dat er voor mij persoonlijk hieromtrent niet de minste twijfel meer bestaat.

Maar met welke bedoeling heeft Hendrik Eger deze vreemde dooreenmengeling van zijn eigen en Geert Groote's werk nu tot stand gebracht? Want een man van zijn leeftijd en „standing" moet toch heel goed geweten hebben, wat hij deed. Maar van zijn standpunt was dat immers weer heel eenvoudig, daar hij in zijn waren ootmoed Geert Groote's talenten en genaden ver boven zijn eigen gaven verhief. Hij beschouwde dus alles als het geestelijk eigendom van Geert Groote zelf: zoowel zijn eigen methode, omdat die door Groote's omwerking veel rijker en vruchtdragender was geworden; als ten slotte de derde Imitatie-redactie, waardoor

hij aan Geert Groote, den hem gedanen dienst van een *largior latinisatio* nu van zijn kant wou vergelden. Zoo past alles uitstekend in elkander; en is onze oude Keulsche Kartuizer de P-redactor der *Imitatio Christi* geworden.

Hiermee veranderden beide voorgaande Dagboek-excerpten ineens niet slechts van vorm en gedaante, maar ook van inhoud en aannemelijkheid. Weg is ineens alle abruptheid en gebrek aan samenhang. Overal vindt hij de natuurlijkste overgangen. Al de zinnen die hij er bijmaakt — ik heb het tot in *détails* nagerekend — hebben een dubbele functie, van den eenen kant werken zij het onmiddellijk voorafgaande nog iets verder uit, en van den anderen kant bereiden zij voor op het onmiddellijk volgende. Wie anders kan daartoe, zonder ook maar in het minst zijn model geweld aan te doen, in staat geweest zijn, als Hendrik, Geert Groote's biechtvader en zieleleider te Monnichusen zelf, die dit alles zich onder zijn oogen had zien afspelen; die veel beter dan een van zijn latere leerlingen, van Parijs af den heelen Geert Groote in al zijn fasen gekend en in al zijn diepten doorgrond heeft en liefgehad.

Maar behalve die dubbele functie van afloop en aanloop hebben die ingevoegde stukken van Hendrik Eger vaak een klaarheid, een diepte en een overtuigingskracht, die de omgevende teksten egaaleert, ja niet zelden overtreft en in de schaduw stelt. En dit is niet alleen wijl onze monachale humanist natuurlijk een mooier en fijner geciseleerd Latijn schrijft dan Geert Groote zelf; maar omdat hij de geestelijke ervaringen van Geert Groote op allerlei punten, om de hierboven reeds opgegeven redenen van vergelijkingsmogelijkheid, objectief beter begrepen heeft en ze dus ook weidscher en heerlijker elk op hun rustige plaats wist te zetten, dan Geert Groote het ooit zelf zou hebben vermocht.

Doch natuurlijk verandert nu bovendien ineens de heele zinsbouw en de stijl. Niet per ongeluk is hier de monachale humanist aan het woord. De te subiete en verblindende beeldspraak wordt getemperd en blijft toch even verrassend. De synoniemen worden iets minder persoonlijk zonder iets van hun volheid te verliezen. De onmiddellijke er maar uit geworpen intuities worden in hun ware milieu gezet. Denk maar ter vergelijking aan het Vierde Boek, dat veel directer uit Geert Groote's pen is gekomen, en dat ik in den aanvang dezer studie reeds als tegenstelling tegen den stijl van ons eerste Boek heb uitgespeeld. Zeker, Geert Groote was welsprekend, ook in het Latijn, en als redenaar heeft hij waar-

schijnlijk Hendrik van Eger verre overtroffen; maar als boekenschrijver legt hij het even ver tegen zijn geestelijken leidsman af.

Nu pas bij de P-redactie, verschijnt in de *Imitatio* plotseling dat voldragen rythme der clausulen; waardoor dit mondiale Latijnsche proza zich ineens torenhoog weet te verheffen boven dat van Dante en Cola di Rienzo in levendigheid en veelzijdige variatie, in bonte fleurigheid en algemeen-menschelijke aansprekelijkheid. De tijdgenooten hebben het bejubeld en toegejuicht. Dát was nu eens metrische contemplatie, dat was een cultuurzang over de geestelijke schatten van het Christendom, dat was nu weer eens de oude harmonie der aesthetische en geestelijke waarden, gelijk de Kerk ze door de groote Kerkvaders, door Chrysostomus en Basilius den Grooten, door Augustinus en Ambrosius, aan de Mediterranea had gepredikt; dat was nu eindelijk de opnieuw door het Herfsttij der Middeleeuwen geëischte *Musica Ecclesiastica*, maar eene van zóó hoog gehalte, dat noch Renaissance noch Reformatie of Contra-reformatie, noch Revolutie, Liberalisme, Socialisme of Communisme zich aan haar blijvende bekoring hebben kunnen onttrekken. Waarlijk na dit geniale meesterstuk van een omwerking, kon de oude monachale humanist het van zijn oogpunt Simeon nazeggen: „Laat nu, o Heer, Uw dienaar in vrede gaan, want mijn oogen hebben het heil der volkeren aanschouwd.”

Natuurlijk heeft Hendrik Eger in zijn autograaf onze drie zoo markante leesteekens gebezigd op dezelfde wijze als het Utrechtsche Excerpt van zijn *Loquagium*, maar in de meeste P-afschriften ³⁶⁾ en *Musica Ecclesiastica*-teksten zijn die maar zelden nauwkeurig overgenomen. Maar in het mooie St. Hieronymus-handschrift van Hulsbergen en het prachtige Thévenot-handschrift afkomstig uit een Kartuizerklooster, de oudere Q-codices, is het immers ook onverlet bewaard; en ongetwijfeld was zoo ook gepuncteerd het door Jan van Heusden van Hendrik Eger ontvangen exemplaar, dat nu als model in het klooster van den Sint Agnietenberg bij Zwolle, op den lezenaar van Thomas a Kempis te liggen kwam; en deze heeft er onmiddellijk de hooge waarde van begrepen, en met een soevereine vereering voor Geert Groote en den Kartuizer-prior, zijn bekeerder en biechtvader samen, het als een heiligdom overgeschreven. Ik zie in beider samenwerking een bijzondere leiding

³⁶⁾ Gelijk wij hierboven op blz. 260 reeds zagen, heeft P 6, hscr. den Haag 70 H 21 dat misschien uit de abdij van Thorn bij Roermond komt, Hendrik's *Imitatio*-interpunctie het trouwst voor ons bewaard, maar helaas bijna alleen in het 2de Boek.

der Goddelijke Voorzienigheid, want gelijk wij later zullen zien, ware de Imitatio zonder Thomas van Kempen: nooit meer in het geheel zijner vier Boeken hersteld, en nimmer zoo, als de totaal-schat van Geert Groote's allerkostbaarste ziele-ervaringen, aan de wereld doorgegeven.

Inderdaad — ik heb het reeds elders gezegd, maar ik mag aan deze nieuwe studie toch geen ander dan het nu reeds oude liedje tot besluitend einde geven — toen Geert Groote als pestlijder zijn leven gevend voor de zijnen, op zijn sterfbed lag, heeft hij tot God gebeden, dat zijn korte maar door zijn eigen zonden en de tegenwerking van Satan en zijn vijanden zoo fel geschokte leven tot uitbreiding van Jesus' Evangelie over de heele wereld, toch niet vruchteloos zou blijven. En hij moet Gods almachtig fiat duidelijk hebben vernomen: hij zou niet heelemaal sterven, maar blijven leven voor een deel. En hij heeft het aan zijn leerlingen meegedeeld: „Als ik daarboven zal aangekomen zijn, zal ik hier beneden een regen van rozen doen nederkomen.”

En God heeft getoond, dat deze groote sterveling zich op het einde van zijn leven, omtrent de bijzondere taak, waarvoor God hem geschapen had, niet vergist heeft, maar de volle waarheid ervan heeft begrepen.

Het is a° 1940, nu 600 jaar geleden, dat Geert Groote met deze lotsbestemming geboren is. En wij wilden dat vieren met deze studie en het aangekondigde Fransche boek: in dankbaarheid ten eerste voor zijn geestelijke nalatenschap, maar ten tweede ook om de vele nog altijd naar het ware levensgeluk zoekende zielen, juist in dezen schrikkelijken tijd, nu het heil der heele wereld op het spel schijnt te staan, met allen aandrang op te wekken, het voetspoor na te gaan van zulk een voorganger-naar-God-terug!

Maar bij deze viering mogen wij ook de drie voornaamste personen niet vergeten, die God gebruikt heeft, om zoo Groote's nalatenschap in een mondialen regen van zegenende rozen om te scheppen; welnu dat zijn zeker: de innig devote koorheer Thomas Hemerken van Kempen, de strijdbare Fraterheer Zerbolt van Zutphen en de monachale Kartuizer-humanist Hendrik Eger van Kal-kar geweest. Vindicamus haereditatem patrum nostrorum.

Nijmegen, 20 November 1939.

JAC. VAN GINNEKEN S.J.

ONZE TAALTUIN

MAANDBLAD VOOR DE WETENSCHAP DER TAAL ALS VOLKS-UITING, NATIONALE CULTUURSCHAT EN INSTRUMENT VOOR SCHOONE KUNST. OFFICIEEL ORGAAN VAN DE DIALECTEN-COMMISSIE DER KONINKL. NEDERLANDSCHE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE VAN PROF. DR JAC. VAN GINNEKEN MET MEDEWERKING VAN DR J. GRAULS, PROF. DR J. WILLE EN P. J. MEERTENS.

8ste Jrg. No. 11 FEBR. 1940.

Gebros. van Aelst C.V. Maastricht

NOG EENS HELMOND

In het artikel over den stadsnaam Helmond vergaten wij te vermelden, dat ons Westvlaamsch materiaal ontleend was aan het groote werk van Karel de Flou: Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen. Deel 5. Brugge 1925 blz. 777, 835, 857 enz. en dat onze Noordnederlandsche voorbeelden gekozen waren uit de „Lijst der aardrijkskundige namen van Nederland” uitgegeven door het Kon. Ned. Aardrijkskundig Genootschap, Leiden, 1936. Van verschillende zijden kreeg ik nog inlichtingen.

I. OOK FRIESLAND KENT HELLEDEUREN EN -POORTEN.

Onze medewerker de Heer G. Knop wijst ons nu nog op het Friesch Woordenboek van Dijkstra en Buitenrust Hettema. Deel 4 Friesche Naamlijst door Johan Winkler, Leeuwarden 1898 blz. 155 waar wij vinden:

Hel, naam die oorspronkelijk eigen is aan sommige diepe putten poelen, meerkes en stroomen, waar de oude Friezen in het heiden-
dom, den ingang naar de onderwereld dachten te zijn. Komt als plaatsnaam nog voor b.v.:

De Hel en *De Lytse Hel* of *De Hol* en *De Lytse Hol* = twee saten in het Heidenschap onder Workum.

De Hel = stuk land in de Hallumer-Mieden, onder Hallum.

De Hel = idem onder Ferwoude.